

DE BERGLANDSCHAPPEN BEHOORENDE TOT
DE ONDERAFDEELING PALOE VAN
MIDDEN-CELEBES ¹⁾

DOOR

R. BOONSTRA VAN HEERDT.

KOELAWI.

Vanuit het Paloe-dal voert slechts één pad naar de tot de onderafdeling Paloe behorende Berglandschappen, die onder toezicht van den controleur van Paloe bestuurd worden door den te Lemo geplaatsten civiel-gezaghebber.

Het is een verrassend schoone aanblik, wanneer men van Sakidi komende, dit pad volgende, na een marsch van 7 uren door het oerwoud, uit het bosch komt, eerst nog een paar ladangs voorbij trekt, verder nog om een kalen, slechts met kort gras begroeiden, heuvel heenbuigt en dan een vrij uitzicht geniet over de schoone, groene vallei van Koelawi, die een groot contrast vormt met de broeiend heete, stille, verlaten en met uitgestrekte wildernissen bedekte Paloe-vlakte. Aan de oostzijde begrensd door den langen bergrug, die in den G. Sibarongah (1370 M.) zijne grootste hoogte bereikt en die het van Lindoe, Napoe en Besoa scheidt, wordt deze vallei aan de west- en zuidzijde ingesloten door den massieven, hoogen keten, die de waterscheiding vormt tusschen de Straat van Makassar en de Paloe-baai. Talrijke hooge toppen kronen den meestal in wolken verscholen bergkam. De voornaamste zijn de G. Tonggolowi en de G. Tampobae. De Momi is de sluitsteen aan den noordkant.

1) Deze mededeelingen zijn ontleend aan het verslag van de verkenningen, welke in de jaren 1910—1912 in Midden-Celebes zijn gedaan door den toenmaligen kapitein van den generalen staf R. Boonstra van Heerdt, o. a. ook met het doel om onzen invloed in de nog weinig bekende streken van dat gewest beter te vestigen. In de volgende aflevering zal waarschijnlijk eene kaart van deze berglandschappen door ons worden opgenomen. *Red.*

Schoone terras-sawahs, die opklimmen tot hoog tegen de hellingen die het dal omsluiten; ver in de diepte klaterende beken, die zich als helder witte linten slingeren door het lichte groen der pas bebouwde rijstvelden, waarin hier en daar boomgroepen, waarboven zich verheffen de wuivende kruinen van den vriendelijken klapperboom, die de vele in de sawahs verspreid staande huizen en huizengroepen overschaduwden.

En daaromheen bewegen zich in drukke bedrijvigheid de bontgekleede Koelawi-vrouwjes, die in hare kleedij de eerste vertegenwoordigers zijn van het echte Toradja-type. De Koelawische mannen hebben de oorspronkelijke kleederdracht reeds afgelegd, die plaats heeft moeten maken voor voortbrengselen van westersche nijverheid.

Een lage, ver vooruitspringende, heuvel verdeelt de vallei in 3 deelen, die aangewezen worden door de drie rivieren die zich tot de S. Werehe vereenigen. Deze moet zich met geweld een doortocht banen door eene nauwelijks 15 M. breede poort met loodrechte, hier en daar zelfs overhangende rotswanden, uitgesleten in den bergrug, die het water den weg versperde naar het diepe ravijn, waardoor de Mioe bruisend hare wateren voert naar de Paloe-vlakte. Mocht deze poort door een reusachtige aardstorting ten gevolge van eene hevige aardbeving verstopt worden, dan zou de prachtige Koelawi-vallei in een bergmeer herschapen zijn.

De drie bedoelde rivieren, die samen de S. Werehe vormen, zijn de Rorono, de Oewè en de Biroë (*oewè* = water, rivier).

Op dien vooruitspringenden heuvel lag eens de schoone stamkampong der Koelawiërs: Lemo met Bolapapoe, de eenige geconcentreerde kampong in het dal, gelijk thans Kantewoe, dat in aanleg en bouw eene verrassende overeenkomst toont met Lemo, nog bestaat als stamkampong van die vallei. Door de zware aardbevingen, die Koelawi van Februari 1909—Juli 1909 teisterden werd Lemo geheel vernield. De door vrees aangegrepen bevolking vluchtte naar hare in de sawahs verspreid staande huisjes, en heeft sedert nog niet den moed gehad, hare oude kampong, het in de geschiedenis der Toradja's van Centraal-Celebes geduchte Lemo, weder op te bouwen.

Op het lagere gedeelte van den heuvel staat een onaanzienlijk huis van klapperstammen en bamboe, de tijdelijke woning van den civiel-gesaghebber der Berglandschappen. Daar waar de heuvel in het dal is verlopen, staat de eenvoudige primitieve school van Koelawi.

Van Paloe komende, ontmoet men in Koelawi voor het eerst den echten Toradja, een vriendelijk slag van menschen met ronden, vrijen oogopslag, voor wie men terstond geneigd is sympathie op te vatten; eene genegenheid, die bij voortgezette tochten door de Berglandschappen voortdurend aangroeit en die ons ten slotte doet gelooven, dat van dit

onbedorven, nog in kinderlijken staat verkeerende bergvolk onder goede leiding alles gemaakt kan worden. De Javaan, waarmee we reeds meer dan drie eeuwen nauwe betrekkingen onderhouden, toont nog voortdurend neiging om ons te ontwijken; de Toradja zoekt in kinderlijk vertrouwen, in ongedwongen, volstrekt niet slaafschen onderdanigen omgang aanraking en toenadering tot den Europeaan, die in zijne oogen zoo oneindig hoog staat: een dure plicht van onze ambtenaren om zorg te dragen, dat dit oorspronkelijke volk van Celebes, dat als menschenras hoog staat, dien goeden indruk van ons blijve behouden.

De Toradja-vrouw tooit zich nog bijna uitsluitend met voortbrengselen van eigen hand; langzamerhand worden ook deze in de streken, welke eene voortdurend drukker wordende gemeenschap met de kusten onderhouden, verdrongen door katoentjes van Europeesch maaksel. In het Koro-gebied is de oorspronkelijke kleeding nog bijna geheel in zwang; de Toradja's verstaan de kunst van weven niet; boombast, die eene eigenaardige bewerking heeft ondergaan, is de grondstof, waaruit de kleeding is vervaardigd. Van deze „foeja" maken de vrouwen voor zich baadjes met korte mouwen, aan den hals zoowel van voren als van achteren „en coeur" uitgesneden en eenigszins getailleerd; voorts rokjes bestaande uit 2 of 3 gerimpelde strooken, met een nauwen band zeer laag om het onderlijf vastgebonden. Buiten den opschik is hiermede het gewaad van een Toradja-dame voltooid. In de omstreken van Bokoe ziet men reeds enkele vrouwen een hoofddoek gebruiken, als geleidelijke overgang naar Bada, waar dit kleedingstuk vrij algemeen wordt gedragen. Overigens dragen de vrouwen in de Berglandschappen om het hoofd een ring of band van ongeveer 3 à 4 c.M. breedte, gemaakt van een spaan gesneden uit den bladsteel van palmen; die band is gewoonlijk voorzien van zeer bont gekleurde figuren. Ook bestaat deze band soms uit eene vlechting van aangeregen glaskralen. Deze laatste zijn bij de Toradja's zeer gewild, niet alleen vrouwen en meisjes, maar ook jonge mannen dragen soms, maar altijd in feestdos, een of meer snoeren kralen om den hals. Meestal, maar steeds bij feestelijke gelegenheden, wordt op den rug tusschen den rokband ingestoken een bos van welriekende of naar onzen smaak sterk riekende bladeren. Sommige vrouwen dragen in de ooren ringen; anderen soebangs, die de gaten in de oorlellen groot maken, evenwel nooit zoo groot als men dat elders, b.v. in Atjeh, ziet. De oorgaten worden ook vergroot door er een opgerold palmbiad in te steken, dat zich als een spiraalveer tracht te ontspannen. Om de polsen dragen vrouwen en meisjes — soms ook de jonge mannen — banden of ringen vervaardigd van witte kalksteen, versierd met zwarte en roode stippen of figuren. Daar deze ringen reeds op jeugdigen leeftijd sluitend omgelegd worden, begin-

nen ze later zoodanig te knellen, dat zelfs beenvervorming ontstaat, terwijl schavingen, gepaard gaande met infectie, maar al te dikwijls afzichtelijke verzweringen te voorschijn roepen. Na veel overreding gelukte het ons zulke patiënten meestal over te halen, die ringen te laten verwijderen, hetgeen alleen kan gebeuren door ze te verbrijzelen, waarna de dokter de wonden behandelde. Jonge meisjes dragen om de enkels soms zeer groote soeasa- of koperen voetringen; anderen vlechten om de enkels zeer strak: breede banden van rotan of lianen, die eveneens beenvervorming of verwonding veroorzaken kunnen. In het landschap Benasoe zag ik mannen, die dergelijke, doch smallere banden droegen om den bovenarm en den biceps misvormden. De vrouwen dragen het haar eenige malen los om het hoofd gewonden, vastgedrukt door den hoofdband; de punt van het haar laten ze langs één der slapen los naar beneden hangen. Bij feestelijke gelegenheden wordt het haar netjes opgemaakt en versierd met een grooten, bontgekleurden, vlindervormigen strik van foeja, niet onge- lijk aan den strik van breed lint, zooals onze aankomende meisjes die dragen. Bij zulke gelegenheden, waarbij met vele kleuren versierde, met lovertjes van glimmerschilfers opgeschikte kleeren worden gedragen, wordt nimmer vergeten: de zak, een soort reticule, met 2 afhangende kwastjes van sajat versierd, waarin geborgen worden de ingrediënten voor het sirih-kauwen.

De eigenlijke kleeding van den Toradja-man bestaat uit een lenden- doek, tijdako, van foeja. Bij enkelen is hiermede het geheele costuum compleet, doch het meerendeel draagt een hoosddoek en een „en bandou- lière” geknoopte sarong, beide oorspronkelijk ook van foeja. Gelijk reeds werd opgemerkt, wordt de foeja-kleeding in enkele streken geleidelijk verdrongen door katoenstoffen, waardoor de tijdako bij de mannen (nog niet bij de jongens) vrij algemeen vervangen is door een kort broekje. Met de tijdako verdwijnt eveneens het typische zitmatje of zitvelletje met staart, door een touwtje van rotan om den middel gebonden, hangende voor het zitvlak. Een parang van zeer eenvoudig model is onafscheide- lijk van den Toradja; vrouwen, die naar de ladang gaan om daar te werken, dragen eveneens een parang. Begeeft een man zich op reis, dan knoopt hij alles, wat hij op den tocht noodig heeft (eetwaren — rijst of djagoengkolven —, kookpannetje en ingrediënten voor den sirihpruim, alsmede een slaapmatje — katjangmat) in de sarong over den schouder, zeer zelden draagt hij aan een pikolan; een lange bergstok van dikke rotan — vervanger van de thans verboden lans — voltooit zijn uitrust- ing. Bijna nooit gaat hij alleen op marsch, meest vergezeld door een makker, of een jongen, soms ook door zijn hond, een echten kampong- gladakker, die des nachts de wacht moet houden bij de rustplaatsen in

het oerwoud. Vroeger was het reizen in de Toradja-landen, ook voor den Toradja eene gevaarlijke bezigheid, daar voortdurend jacht gemaakt werd op personen, die als menschenoffers in de lobo's hun leven lieten. (Men leze hierover Sarasin, Reizen in Celebes I en II).

Evenmin als de bewoners van de Paloe-vlakte kent de Koelawier het gebruik van den ploeg. Zijn de sawahs omgespit en eenigen tijd onder water gezet, dan wordt een kudde karbouwen door een paar jongens onder luid geschreeuw door de brij heen en weer gedreven (*paroedja*). Daarna worden de galangans met de patjol in orde gemaakt en is de sawah gereed om met rijstbibit beplant te worden, ook het werk der vrouwen. De plantjes komen op grooteren onderlingen afstand dan b. v. op Java, maar men steekt meerdere plantjes op één plek in den modder. De maanden October, November en December vormen in Koelawi de tijd voor den rijstbouw. Zijn de rijsthalmen ongeveer een voet lang, dan komen opnieuw de vrouwen en meisjes naar de sawah om het onkruid uit te wieden. Men vertelde mij, dat men dikwijls veel last heeft van veldmuizen, die in zulk een groot aantal kunnen voorkomen, dat een geheele oogst bedreigd wordt. Vele bijgeloovige middelen worden aangewend om die plaag af te weren. Een rijstooft maakte ik in de Toradja-landen niet mede, zoodat ik niet kan mededeelen, met welke bijzondere plechtigheden zulks gepaard gaat.

Op de ladangs verbouwt men djagoeng en een weinig ketela. In tuinen nabij de huizen wordt voor eigen gebruik tabak, suikerriet, lombok, laboe, terong, prei en dergelijke verbouwd.

Koelawi is het handelsmiddelpunt der berglandschappen; gepasard wordt er echter niet. Van uit de vallei voeren paden over Towoeloe naar Tobakoe, over Tompi naar Tolé en Kantewoe, over Gimpoe naar Benasoe en over het Oostergebergte naar Lindoe. Met Besoa en Napoe, die over dit gebergte eveneens te bereiken zijn, wordt weinig gemeenschap onderhouden, meer met Bada langs het Koro-pad. Van die handelsbeweging merkt men in Koelawi echter zoo goed als niets, omdat de handel in het klein gedreven wordt; overal waar ik in het Koro-gebied er naar informeerde, hoe men de belastingpenningen verzamelde, werd mij geantwoord, dat men naar Koelawi ging om dit of dat te verkoopen.

Hoewel de vallei op 5 à 600 M. boven den zeespiegel ligt en een aangenaam klimaat heeft, is Koelawi toch niet geheel muskietenvrij en werden door den dokter ettelijke malaria-lijders aangetroffen. Toch is het water op de terras-sawahs steeds stroomende; de kweekplaatsen der muskietenlarven moeten niet daar, maar in de onmiddellijke nabijheid der huizen worden gezocht; de erven zijn zeer onzindelijk, varkens loopen er vrij rond tusschen geiten, schapen, kippen en kinderen. Bovendien

vindt men dicht bij vele huizen vijvertjes met stilstaand water, waarin schelpdieren worden gekweekt voor het verkrijgen van sirihkalk.

De vallei van Koelawi is thans op alle punten, waar water kan worden gebracht, voor den rijstbouw in cultuur genomen. Mocht de bevolking belangrijk toenemen (in het belastingregister van 1909 staat genoteerd, dat Koelawi met Tolé 2430 zielen telt; dit cijfer heeft m. i. weinig waarde; de bevolking is veel talrijker), dan zal echter de rijsttoogst op den duur niet voldoende opleveren om, geholpen door de opbrengst der ladangs, de bewoners te voeden. Reeds nu schijnt de strijd om het bestaan den jongen Koelawiër zwaar te vallen, waarom velen naar elders trekken. Wellicht zouden de Koelawiërs er toe te bewegen zijn gemeenschappelijk nieuwe rijstvelden aan te leggen in de vallei van Gimpoë, die tot het landschap behoort en slechts door een 700 M. hooge waterscheiding er van gescheiden wordt ¹⁾.

LINDOE.

Op de kaart van Midden-Celebes van 1907 staat van Namu naar Langko en langs den westelijken oever van het Lindoe-meer een paardenpad geteekend. In werkelijkheid is dit een gewoon Toradja-bergpad, dat thans alleen door het gebruik wordt opgehouden. Dit pad is niettemin de hoofdtoegangsweg tot het landschap Lindoe, dat ook van uit Palolo en van uit Toea langs zelden begane paden te bereiken is.

Het pad vanuit Koelawi loopt langs de Rorono met terras-sawahs aan hare beide oevers; herhaaldelijk moet de rivier doorwaad worden. Waar de sawahs ophouden, begint het eigenlijke gebergte. Op den G. Moi, 1280 M. hoogte, bereikt men het hoogste punt, om vervolgens steil af te dalen naar de bedding van de S. Poera ²⁾. Twee uur gaans volgt het pad dit riviertje, nu eens op den rechter- dan weer op den linker-oever. In het woud trokken hier bijzonder de aandacht kaarsrechte, hoge boomen met kleinen kruin en gladde, witachtige bast; de oude bast hing in lange reepen aan den voet van den stam. Djambische dwangarbeiders, die meedeelden dat deze boom in hun land veel voorkomt, noemden hem *sabloesoës* of *semanpang*; het hout is te hard om door den Inlander bewerkt te worden. Javanen kenden dezen boom niet (Sarasin, Reizen in Celebes, II, pag. 42). In het Koro-gebied heb ik hem ook hier en daar opgemerkt.

Eerst, wanneer men in de driehoekige vlakte van Langko is aange-

1) In 1912 is hiermede een aanvang gemaakt.

2) Dit pad is sedert belangrijk verbeterd en op enkele punten omgelegd.

komen, wijst een lichte, glinsterende streep de plaats van het Lindoe-meer aan.

Wanneer men dit meer op de kaart geteekend ziet, omgeven door een krans van hoge bergen met den Nokilalaki als middenpunt, met een reeks van dorpen aan zijne oevers en het eilandje Bola in het zuidelijk gedeelte gelegen, dan toovert de fantasie ons onwillekeurig het verheven natuurschoon der Zwitsersche Alpenmeren voor den geest. Ook het Lindoe-meer is een bergmeer; de waterspiegel ligt op ongeveer 1000 M. boven de zee. Ziet men het Lindoe-meer met eigen oogen, dan vervliegt al dat schoon en al die pracht. Het landschap is eenzaam en verlaten; het geheel maakt een naargeestigen, doodschen indruk; slechts hier en daar staat een groote, zwarte reiger op een kluit in de moerassige omgeving van het meer, dat niet te genaken is, zonder tot over de knieën weg te zakken in het terrein, dat uit drijvende graspollen bestaat. Van de bergen klinkt nu en dan het geroep van een troepje apen of het blafend geluid van een vlucht neushoornvogels; overigens niets dan akelige stilte, die tijdens ons verblijf aan het meer nog verhoogd werd door een naren motregen, die bijna dagelijks naar beneden sijpelde.

De totale bevolking van het landschap wordt op niet meer dan 700 zielen geschat. De bergen zijn eentonig groen, alle met zwaar oerwoud bedekt; nergens bespeurt men een plek van eene andere kleur, die zou kunnen wijzen op eene door menschenhanden aangelegde ladang.

De Nokilalaki, die vanaf Paloe of Palolo gezien, een alleenstaande vulkaankegel gelijk, toont zich van hier als de hoogste top van een lange keten, die zich van het N. W. ver in Z. O. richting uitstrekt (Sarasin, *Reisen in Celebes*, II, pag. 49, fig. 16. Vergelijk ook dr. N. Adriani, *het Lindoe-meer*, Mededeelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap, 1898, deel 42). Men verzekerde ons, dat niemand den berg nog van deze zijde had beklommen. Paden, die naar den voet of naar den top voerden, kende men niet; in de groote wildernis aan de overzijde van het meer kende men alleen paden van rotanzoekers, welke in het bosch doodliepen. Wij zagen ons dus genoodzaakt het in Palolo voorloopig uitgestelde plan om den berg te bestijgen voor goed op te geven. Voor eene triangulatie van Celebes blijft de top van den Nokilalaki (3311 M.) een voornaam punt.

Hoewel het Lindoe-meer door bergen is ingesloten, zijn de oevers toch bijna overal laag en moerassig; alleen aan den westelijken oever, tusschen Tomado en Pakoe, ligt een smalle, zandige kuststreek. Behalve P. Bola liggen in de onmiddellijke nabijheid daarvan nog twee eilandjes: P. Tapiwaro en P. Kapoea, die in tegenstelling met P. Bola, waarop de kampong van dien naam, onbewoond zijn.

Het meer heeft een groote diepte; reeds op een afstand van 50—100 M. van den begroeiden rand werd 30 voet gelood; iets verder naar het midden was al spoedig met 3 brigade-touwen (60 M.) geen grond meer te bereiken. Sarasin geeft 70 M. op als de grootste diepte, wat evenwel niet berust op eigen waarneming.

Door de Goembasa stroomt het water van het Lindoe-meer af naar de Paloe-rivier. Waar zij uit het meer treedt, heeft zij een breedte van 200 M., bij een diepte van ruim 40 voet. Zij heeft een groot verval (Lindoe-meer = \pm 1000 M.; Sakidi = \pm 100 M.), snellen stroom, eenige stroomversnellingen en watervallen, doch stroomt door onbegane en ontoegankelijke wildernissen. De S. Sopoe, die zooals reeds vroeger werd opgemerkt, het water verzamelt van het ketedal van Palolo en zich ten W. van den Nokilalaki een weg baant door het randgebergte, buigt om den noord-westelijken uitlooper van dien berg heen en valt in de Goembasa. Het is derhalve niet geheel juist, wat Sarasin (II, pag. 20) zegt, dat de Goembasa in haren bovenloop Sopoe heet.

Het Lindoe-meer is zeer vischrijk. Evenwel kennen de Toradja's het gebruik van vischnetten niet; zij harpoeneeren, gezeten in eene cano, den visch met een ijzeren, van weerhaken voorzienen vijftand, die op een langen bamboestok is geplaatst. Zeevaarders zijn de bewoners van het landschap geenszins; hunne prauwen zijn uitgeholde boomstammen, zij hebben echter meer den lompen vorm van een rijstblok, dan van een ranke, slanke, spitse cano. Zeilen en vlerken kennen ze evenmin, de prauw, die ons bij de verkenningen van het meer van dienst zou zijn, moest door ons zelf van vlerken voorzien worden, een voorzorgsmaatregel, die met het oog op het onbekend zijn met het al- of niet voorkomen van valwinden op het meer, alleszins gewettigd scheen ofschoon Tomai Rimala (kamponghoofd van Poera) ons wel had verzekerd, dat hij bij alle winden met zijn prauw het meer kon oversteken. Men pagaait met pagaaien in schopvorm met langwerpige blad.

Door de moerassige oevers komen er nabij het meer vele muskieten voor, zoodat het geene verwondering behoeft te wekken, dat onder de bevolking betrekkelijk veel malaria voorkomt. Sarasin (Reisen in Celebes, II, pag. 43) beweert het omgekeerde. Het kan mogelijk zijn, dat het van het jaargetijde afhangt. Hij schrijft zijne meening neer sub 20 Juli; ik was medio November aan het meer. Met allerlei bijgeloovige middelen tracht men de ziekte te weren. Des nachts wordt ge-mraego'd, waarbij veel leven wordt gemaakt om de in het landschap binnengedrongen geesten te verschrikken en te verjagen. Op de paden die van verre toegang verleenen tot het landschap, plaatst men op bamboestaken poppetjes van arendoek met wit katoen omwikkeld, waarboven lange witte

vaantjes van foeja of katoen wapperen. Een offer van gekookte rijst wordt op een tafeltje van een paar stokjes gereed gelegd om den boozen geest gunstig te stemmen; soms geeft men het hompelmantje ook wel een ei of iets dergelijks in de hand. Deze toovermiddelen trof ik ook in het Koro-gebied aan. (Vergelijk Sarasin, Reizen in Celebes II, p. 20, 58, fig. 20).

Het op de kaart van 1907 voorkomende Panta-oewe bestaat niet; Langko is eveneens door de bevolking verlaten, omdat, zooals Tomai Rimala zei, de sawahs gebrek hadden aan water; een deel der bewoners heeft zich gevestigd in Poero, een ander deel in Lewoeto. De groote, driehoekige grasvlakte van Langko is vroeger een uitgestrekte sawah geweest, de overblijfselen van oude galangans zijn nog duidelijk te herkennen. Niets lijkt mij eenvoudiger, dan deze vlakte te irrigeren. De aan den zuidelijken rand, aan den voet van het gebergte stroomende S. Poero bevat water in voldoende hoeveelheid; de bedding is niet diep ingesneden. Nu schijnt echter de Lindoe-er niet het middel te kennen of te kunnen toepassen om door een dam met overlaat het rivierwater in de bedding op te stuwen en vervolgens door een stelsel van slokans over de velden te leiden. Wel was op ééne plaats iets gedaan, wat op zoo'n dam zou moeten gelijken en was ook een gootje gegraven, zooals men geleerd had langs de in heerdienst aangelegde wegen te maken, maar die mislukte pogingen moeten voor den bestuursambtenaar eene vingerwijzing zijn om hier de bevolking te hulp te komen¹⁾. Thans vindt men in het geheele landschap geene natte rijstvelden meer.

TOBAKOE.

Na Koelawi en Lindoe stond de verkenning van het stroomgebied van de Koro op het programma. Aangezien nog geen half jaar te voren de heer Abendanon, aan wien een opnemer was toegevoegd, eene verkenning had gemaakt langs den rechter Koro-oever en daartoe den marsch had gemaakt van Bada naar Gimpoe en vandaar over Tompi en Towoeloe naar Banggaiba,²⁾ meende ik meer mijn aandacht te moeten vestigen op het terrein ten Zuiden van de Koro, waardoor ik tevens beter in de gelegenheid zou zijn te voldoen aan een opdracht van de hoofden van

1) Onder leiding van den controleur Verschoor van Nisse zijn in het laatst van 1911 en in het begin van 1912 irrigatiewerken aangelegd.

2) Zie het voorloopig verslag van den mijningenieur E. C. Abendanon over die reis, dat is opgenomen in de Nov.-aflevering van den jaargang 1910 van dit tijdschrift (blzz. 1224 e. v.), en zie daarbij kaart N°. IX (Centraal-Celebes) van den jaargang 1911. Die kaart kan ook met succes geraadpleegd worden bij de lezing der beschrijving van de overige berglandschappen. *Red.*

gewestelijk bestuur op Celebes om gegevens te verzamelen voor de vaststelling van de residentiegrens in deze streken.

In drie goede marschdagen, waarbij overnacht moet worden te Winatoe en in het bosch, is Towoeloe van uit Koelawi te bereiken. Aanvankelijk voert het pad over kale heuvels met oude, verlaten ladangs. Na een hoogte van ± 1000 M. te hebben bereikt, komt men, aanvankelijk zacht, daarna steil dalende, door een bosch aan de S. Mioe, die men reeds lang te voren aan de rechterzijde van den marschweg in een diep ravijn heeft hooren bruisen. Iets verder ligt de kampong Londja. Het pad volgt nu ruim een half uur gaans het Mioe-dal, nu eens aan deze dan aan gene zijde van de rivier, tot men een steilen uitlooper beklimmende, de Mioe loslaat en de kampong Boeloelanga bereikt. Dit dorpje is een typische Toradja-kampong. Gelegen op een alleenstaand kopje, is deze kampong nog omgeven door een ± 2 M. hoogen aarden wal, waarop een dichte haag van bamboedoeri. In dien wal zijn een paar hooge doorgangen, waartoe een Toradja-trap, d. i. een boomstam met eenige insnijdingen (Vergelijk Sarasin, Reizen in Celebes II, p. 91, fig. 28), toegang verleent; het pad leidt buiten om de kampong heen. Nabij de kampong Winatoe, in een soort ketel met drie heldere stroompjes in elkaars onmiddellijke nabijheid, werd overnacht. Hoewel ons bivak op een hoogte van ± 600 M. lag, brandde de namiddagzon zoo fel op de omliggende ruggen, dat het er ondragelijk warm was; om 5 uur 's avonds wees de thermometer nog 89° F. Kort daarna dook de zon weg achter de heuvels aan de overzijde van de S. Marama, en weldra streek een frissche avondkoelte over de bivakplaats. Toen wij des anderen morgens met het kriecken van den dag opbraken, stond de thermometer op 65° . Het in de nabijheid van Winatoe liggende Pombebasoea is een thans verlaten kampong; de huizen waren nog in goeden staat. Voortdurend ging het bergop over de ± 1800 M. hooge waterscheiding tusschen de stroomgebieden van de Mioe en de Koro. De S. Soepoei, die doorwaad wordt vóór men den 1700 M. hoogen G. Lechio beklimt, is de eerste rivier van eenige beteekenis, die tot het Koro-gebied behoort. De top van den Lechio, die met een zeer dikke humuslaag is bedekt, zoodat de bodem onder den voet veert als een dik tapijt, levert een merkwaardigen aanblik op door de tallooze mossen, die groeien op den grond, op de stammen van nog staande en reeds omgevallen boomen, want vele woudreuzen hebben in den lossen bodem geen weerstand kunnen bieden aan de kracht der elementen en lagen wild door een geworpen ter neder. Langs een oneindig langen uitlooper daalt het pad af naar de S. Tohon, die zich iets verder stroomafwaarts vereenigt met de S. Lechio om samen de S. Towoeloe te vormen. Het pad volgt de bedding dezer rivier, die een zwaar verval heeft; reuzenrotsblokken

volgen elkander op, die het water in zijn wilden loop stuiten; de rivier is eene aaneenschakeling van kleine watervallen. Boven- en benedenstreams van de kampong Towoeloe gaat het pad nu eens op den rechter-, dan op den linkeroever over, doch verder verdwijnt het weder geheel en men volgt uitsluitend de rivierbedding van steendam tot steendam, waarbij het herhaaldelijk oversteken van den stroom door de groote keien en het snelstroomende water moeilijkheden oplevert. Nabij de uitmonding in de Koro wordt de marsch door het water onmogelijk, en volgt men op den rechteroever een uiterst slecht en gevaarlijk pad langs den hoogen steilen rotswand. Nog éénmaal moet de rivier doorwaad worden, waarna men, op den linkeroever een heuvel beklimmende, recht aanmarcheert op het punt waar een rotanhangbrug de wateren van de machtige Koro overspant.

Een uur gaans stroomafwaarts van Towoeloe vormt een linkerzijriviertje op het punt, waar het zijne wateren van den \pm 60 M. hoogen rots doet nederstorten in de S. Towoeloe, een prachtige waterval, die evenwel voor ons veel van zijne schoonheid verloor, daar wij den toch reeds waterigen marsch in het Towoeloe-ravijn maakten op een dag, dat een koude regen zonder ophouden neerkletterde.

Towoeloe, de woonplaats van Tomai Sesa, den mardika van Tobakoe (*tobakoe* = gelukkige menschen; Tobokoe op de economische kaart van Celebes is dus foutief) is een onaanzienlijke kampong van slechts 11 huizen, waarvan nog een paar onbewoond waren wegens afsterven van de eigenaren. Er is een lobo. De huizen hier staan op een vrij licht onderstel van eenige stijlen, in tegenstelling met hetgeen ik in de meeste kampongs der Berglandschappen aantrof, waar men met het oog op de veelvuldig voorkomende aardbevingen (24 Januari 1911 voelden wij te Bokoe o. a. een vrij sterke aardbeving) een stevig onderstel maakt van kruisbalken (Zie fig. 8. Reizen in Celebes, van de Sarasin's, IIe deel). In Palolo, waar eveneens stijlen gebezigd worden viel het mij op, dat elk huis gedragen wordt door 3 rijen van 3, in een vierkant geplaatste stijlen. Aan den middelsten stijl is de, in alle Toradja-huizen en lobo's onmisbare, karbouweschedel met hoorns bevestigd. (Zie voor het model der huizen in Palolo: Sarasin, Reizen in Celebes II, p. 75, fig. 24).

De omgeving van de woonhuizen in Towoeloe is vuil, nog vuiler dan in andere Toradja-kampongs en dat zegt veel. Hoewel wij in onze bivakplaats, in een aan de kampong grenzenden klappertuin, geen last hadden van muskieten, leed een groot gedeelte der bevolking, ook de mardika, aan malaria, en stelden ettelijke lijdens onder behandeling van den dokter. Opvallend groot is het aantal kropgezwellen, dat in het geheele Koro-gebied wordt aangetroffen, bij de vrouwen meer dan bij de mannen,

dikwijls zelfs van weerzinwekkende, afzichtelijke grootte, zoodat het gezwel ver buiten de kin uitstak. Toen de dokter in Towoeloe een ziek kind in huis opzocht, telde hij onder de 9 in de woning aanwezige vrouwen 7 met een kleiner of grooter kropgezwel. Den 22sten November 1910 waren in Koelawi 85 dragers uit het landschap Benasoe aangekomen, om vivres voor mijne colonne naar Bokoe te brengen. Onder hen telde ik er 13 met een kropgezwel. Dat de menschen die gezwellen ook leelijk of lastig vinden, bewijst het feit, dat op bijna elke plaats aan den dokter gevraagd werd of hij daarvoor ook „pakoeli” had.

De bevolking van Tobakoe spreekt het „dompa”. Zooals bekend is, worden de verschillende Toradja-dialecten benoemd naar het woord, dat voor de ontkenning wordt gebezigd. Zoo spreekt men in het Paloe-dal het „ledo”; in Koelawi en Benasoe het „moma”, in Kantewoe het „aria”, in Bada het „tjara”, in Rampi het „hoea”. Dr. Adriani schreef een werk over de „barrèè” sprekende volken van Midden-Celebes (Posso-streek). Opzettelijk gebruik ik hier het woord dialecten, niettegenstaande ik van de taal des lands niets anders weet, dan dat ik al die verschillende negaties in het eigen land heb hooren bezigen. Op mijne verkenningstochten door de Berglandschappen werd ik door den 18-jarigen Koelawier Bagang als tolk vergezeld. Maleisch had hij geleerd op eene reis naar Menado. Als kind had hij zijn vader op een handelsreis door Midden-Celebes gevolgd, en hij beweerde zich verstaanbaar te kunnen maken tot Rampi. Op mijn vraag of hij dan al die verschillende talen langs de Koro kende, zei hij, dat — zoo hij ze maar weer één dag gehoord had en op marsch met een gids van het land sprak — hij er weer geheel van op de hoogte was. Hij heeft als tolk goede diensten bewezen, en is helder en vlug van begrip, wat niet van alle Toradja's gezegd kan worden.

Vanuit Towoeloe werd eene verkenning gemaakt naar Pantelawi, op den linkeroever der Lariang gelegen, het laatste dorp, dat nog gerekend wordt te behooren tot het gebied van Tomai Sesa. Het pad loopt van Towoeloe in N. W. richting over een heuvelrug, snijdt de S. Mohe en bereikt, steeds door het oerwoud voerende en steeds dalende, de S. Tiépe, waaraan de kampong van dien naam. Deze, uit 10 huizen bestaande nederzetting, was geheel verlaten, toen wij haar bereikten; vermoedelijk was de geheele bevolking naar hare ladangs getrokken. Dit vermoeden werd bevestigd, toen wij op den terugweg wederom in Tiépe overnachtten en er alleen het kamponghoofd aantroffen. Voorbij Tiépe zoekt het, nog steeds door het woud loopende en nog voortdurend dalende, pad het bed op van de S. Gomi, een vrij aanzienlijke beek, volgt deze tot dicht bij de Koro, doch buigt daar plotseling naar het Westen af, om zoo den Koro-oever te bereiken tegenover het uit slechts 4 huizen bestaande

Banggaiba, ook wel Banggakoro genoemd. (Het is dus fout, dat er op de kaart van Midden-Celebes van 1907 twee kampongs geteekend staan, waarvan de eene Banggaiba, de andere Banggakoro zou heeten).

De overvaart over de Koro, die hier voor prauwen bevaarbaar wordt, geschiedt met cano's van hetzelfde model als die, waarmee het Lindoe-meer bevaren wordt; hoogstens 5 personen kunnen tegelijk in een prauw overgaan, men had er 5 stuks. Niettemin heeft de Koro ook nog hier eene belangrijke stroomsnelheid (\pm 100 M. in de minuut); bij bandjir is de overvaart niet altijd mogelijk. Op deze plaats wijken ter weerszijden van de rivier de bergen een 1500 M. van de oevers terug, om spoedig daarna weer den stroom, in eene nauwe bedding in te sluiten.

Het is hier de plaats, te trachten in het kort een beeld te geven van het karakter van de Koro en hare omgeving.

Mocht men, evenals ik, aan de hand van de bestaande kaarten den indruk hebben gekregen, dat de Koro een breede rivier is, die in Benasoe en Tobakoe, gelijk de Paloe-rivier vanaf Sakidi, door eene vallei van afwisselende breedte en door bergketens omringd, stroomt, dan moet er al dadelijk op gewezen worden, dat die indruk hoegenaamd niets met de werkelijkheid gemeen heeft. De rivier stroomt door een buitengewoon steil en diep uitgespoeld ravijn met hier en daar loodrechte, kale rots-wanden. Toch stroomt het water, hoewel met groote snelheid, vrij rustig, niet bruisend en donderend over hooge rotsblokken; hier en daar komen steendammen en grintbanken voor. Over het algemeen heeft de rivier eene aanzienlijke diepte, 10 en meer vademen; daarentegen zijn er weer andere plaatsen, waar bij laag water de steenen de oppervlakte zóó nabij komen, dat zij het water doen schuimen en draaikolken vormen. De Koro is nergens doorwaadbaar. De dorpen langs de Koro liggen, alleen Watoekama en het thans verlaten Wasi uitgezonderd, geen van alle onmiddellijk aan de rivier; zij liggen op plateaux van uitloopers naar het Koro-ravijn, daar waar uit secundaire ravijnen helder water te krijgen is; evenals dat van de Paloe-rivier is het Koro-water lichtgeel getind.

In den vroegen morgen hangt boven de rivier steeds een zware mist-bank; als boven een dampenden ketel stijgen de nevels uit het groote ravijn tegen de met zwaar bosch begroeide hellingen op, zoodra de zonnewarmte zich doet gevoelen. Als de avond daalt, teekent zich de Koro weldra af door eene lichte, zich steeds verdikkende, nevelstreep.

Pantalawi, een kampong van slechts 5 huizen, ligt wederom op aanmerkelijken afstand van de rivier. Aan de overzijde van het ravijn van de S. Ampí loopen op beide oevers van de Koro twee scherpe uitloopers op de rivier aan; het zijn deze beide ruggen, die als de Westgrens van Tobakoe beschouwd moeten worden.

Tomai Sesa had, evenals Tomai Gago van Bemasoë, een zeer vage voorstelling van de grenzen van zijn gebied. Hij wist mij alleen de kampongs op te noemen, die hem gehoorzamen. Wat tot die kampongs behoort, behoort ook tot zijn ressort. Maken kampongbewoners ergens in het oerwoud tegen de berghelling een nieuwe ladang, dan wordt deze ladang met de daarop verrijzende *boja* (=gehucht) bij het gebied ingelijfd. Wat er verder in het oerwoud, hooger op tegen de bergen ligt, daarom bekommert zich niemand, hoogstens dringen rotan- of foejzoekers er een eind in door. Men toonde dan ook bitter weinig belangstelling in de zaak, als ik hunne meening vroeg of er bezwaren tegen zouden zijn, om die hooge lijnen, die men daar in de verte aan den gezichtseinder zag, te beschouwen als grens. Voor een Toradja is het rechtsgebied van zijn vorst een zeker aantal menschen met hunne nakomelingen en de grond, dien men bebouwt om in het levensonderhoud te voorzien. Voorloopig heeft dan ook eene eenigszins nauwkeurige grensbepaling in dit woeste, overal met ongerepte bosschen begroeide bergland geene economische slechts geografische waarde. Van Tobakoe, Kantewoe en Benasoë loopen geen paden, die rechtstreeks naar de kust van Mamoedjoe voeren. Iemand van Kantewoe, die naar Karossa wil (was in Kantewoe bekend) gaat over Pantalawi. Van Banggaiba schijnt een pad te voeren over het gebergte naar Limoea, ten Noorden van Karossa. Limoea, zou in 5 dagmarschen te bereiken zijn. Dit pad schijnt echter zeer zelden gebruikt te worden, vandaar dat men mij in Tobakoe nergens inlichtingen kon geven omtrent het al of niet bestaan van de op de kaarten aangegeven Banggaiba- en Biaimeren. De mardika van Benasoë verzekerde mij, dat men langs het pad, dat de Karangana stroomopwaarts volgt, in 10 dagmarschen Wono zou kunnen bereiken; tusschen Kalamanta en Wono niets dan wildernis.

Van Pantalawi moet men tot voorbij Tiépe langs hetzelfde pad, waarlangs men gekomen is, terugkeeren om de andere kampongs van Tobakoe te bezoeken. Voorbij Tiépe slaat men rechts een pad in en marcheert over de uit 5 huizen bestaande kampong Manggae (op de kaart van Midden-Celebes 1907 staat: Banggai) naar de S. Towoeloe, die men op het punt bereikt, waar het van Towoeloe komende pad voor het laatst de rivier oversteekt, naar de rotanhangbrug over de Koro. Is de S. Towoeloe in den regentijd hoog, dan loopen de menschen van Towoeloe over Manggae om de Koro te bereiken. Over de S. Towoeloe liggen nabij de samenvloeiing met de Koro een paar dunne boomstammen met een liaan er langs, voor Toradja's voldoende om hun dienst van brug te doen over een bandjirende, ondoorwaadbare rivier.

Daar de Koro, zooals reeds werd opgemerkt, overal ondoorwaadbaar is, werd bij de bevolking van zelf de noodzakelijkheid geboren op sommige

punten door rotanbruggen eene gemeenschap tusschen beide oevers tot stand te brengen. Ik trof zulke bruggen in bruikbaren staat aan bij Tobakoe, Watoemoeana, Tompi, Watoekama, Toeloe Moena, Haroebokoe, Bokoe, Kagorowe en Lengkeka. De brug bij Taripo verkeerde in zoodanigen verwaarloosden toestand, dat ik geen last wilde geven, hier de Koro over te gaan: vandaar dat Taripo niet door eene meting kon worden vastgelegd. Ook over de Mokoë is nabij hare samenvloeiing met de Koro een brug gespannen, terwijl het zeer wenschelijk geacht moet worden, dat ook een brug tot stand komt over de Karangana, daar deze rivier alleen bij laag water en dan nog niet zonder gevaar te doorwaden is.

Al de genoemde bruggen zijn ongeveer van hetzelfde model; 3 tot 5 lange rotans, een duim dik, vormen, naast en tegen elkaar gebonden, het eigenlijke bruggedek, dat gespannen wordt tusschen horizontaal geplaatste boomstammen, die vastgebonden zijn achter op den oever staande boomen. Op ongeveer $1\frac{1}{2}$ M. boven het dek zijn twee leuningën gespannen van 3—5 even dikke, tot een bos samen gebonden rotans, op dezelfde wijze als het dek aan de oevers bevestigd. Een zeer groot aantal dunne of gespleten rotans verbindt de leuningën met het dek, soms nog met dikke, horizontaal liggende rotans er tusschen, waardoor de brug den vorm van een goot krijgt. Bij korte bruggen zijn vanaf zware takken van op den rivierkant staande hooge boomen stevige rotans hier en daar aan de leuningën bevestigd; bij langere bruggen hangt het geheele samenstel aan een uit 3—6 rotans samengebonden kabel, die vertikaal boven het dek is gespannen en waarover de rotans geslagen worden, die aan de leuningën bevestigd zijn.

Hoewel het draagvermogen van een goed onderhouden brug meer dan voldoende is, blijft de overtocht voor ongeoefende zenuwachtige, met dikke spijkerschoenen gewapende, menschen eene lastige bezigheid, waaraan men echter na eenige rivierovergangen spoedig gewent. Vóór ik de brug bij Tobakoe, de eerste die wij zouden passeeren, overtrok, had ik aan Tomai Sesa opgedragen, die eerst te herstellen, daar bij eene voorafgegane verkenning gebleken was, dat meerdere rotans gebroken of verrot waren. Toen de colonne er overtrok, was de brug alleszins bruikbaar. Toch duurde het 3 uur en 40 minuten vóór alle menschen — 50 in getal — deze ongeveer 50 M. lange brug waren overgetrokken: ieder had dus gemiddeld 4 à 5 minuten noodig; ik achtte het toen nog niet raadzaam, dat meer dan één man zich over het slingerende en schommelende dek bewoog, dat bovendien 25 M. boven het water zweeft. Vooral voor koelies, die hunne vrachten aan een draagstok dragen (Toradja's dragen altijd hunne lasten op den rug aan twee reepen boombast als schouder-draag-riemen, zelden spannen ze nog een reep voor het voorhoofd; zoo dragen

ze vrachten tot bij de 40 K.G.; ze spotten met onze zakjes rijst van 20 K.G.), is de overtocht lastig, daar het voor ongeoeffenden noodig is, dat zij beide handen bij den overtocht vrij hebben, zoodat de pikolan los op den schouder balanceert.

De brug van Watoemoeana was op 1 Januari 1911, toen wij haar overtrokken, in goeden toestand, zoodat de overtocht weinig oponthoud veroorzaakte, doch toen wij 29 December t. v. bij Tompi de Koro overgingen, verkeerde de brug daar in zoo'n vervallen staat, dat 28 personen 3¹/₂ uur voor den overtocht noodig hadden. Goddank, liep alles zonder ongelukken af.

Daar wij de 80 M. lange brug bij Bokoe eenige malen zouden moeten overtrekken, had ik die terstond laten verbeteren, waardoor zij sterk genoeg was om 2 of 3 personen, op afstanden marcheerende, tegelijkertijd te dragen; 60 marechaussee's en 32 dwangarbeiders waren er binnen het uur over.

Zooals men dat in elke, vrijwel aan zich zelf overgelaten inlandsche maatschappij kan verwachten, wordt ook in de Berglandschappen weinig zorg besteed aan het in goeden staat onderhouden van bruggen; het begrip onderhoud is nog niet tot den Toradja doorgedrongen, hij maakt iets nieuws en laat het daarna zoolang verwaarloozen, tot het wederom vernieuwd moet worden. Waar daartoe tijd en gelegenheid bestond, liet ik alle bruggen een belangrijke herstelling ondergaan. Op eene tocht naar Bada bleek, dat de Koro-brug bij Langkeka in zulk een verwaarloosden toestand verkeerde, dat het hoofd, hetwelk last kreeg onmiddellijk tot de herstelling over te gaan, het maar beter vond eerst de geheele brug af te breken en daarna eene nieuwe te bouwen: het werk was in één dag afgeloopen.

Aan den linker-Koro-oever, nabij de hangbrug van Tobakoe, splitst het pad: het linksche volgt aanvankelijk den rivieroever een eindje stroomopwaarts; men doorwaadt de heldere snelvlietende S. Kawoenoetoe, beklimt een korte, doch zeer steile helling en komt langs een uitlooper naar de Koro over ladangs in de kampong Biro. De grond van deze ladangs bestaat uit kleine leischilfers, die het verweringsproces nog niet geheel voltooid hebben.

Het andere, rechtsche pad gaat den heuvel op; spoedig bereikt men de verlaten kampong Tobakoe; de bevolking heeft zich verplaatst naar het iets verder gelegen Lomo. Voorbij Lomo daalt men eveneens af in het ravijn van de S. Kawoenoetoe en komt zoo ook in Biro, een kampong bestaande uit een 7-tal oude, vervallen huizen en een lobo; slechts een paar huizen waren nog bewoond. Biro staat op een rooden kleibodem, die door een kudde halfverwilderde karbouwen, welke oorspronkelijk in

de kampong thuis behoorde, doch zich nu alleen na het vallen van den avond in de nabijheid der huizen waagt, totaal is omgeploegd, zoodat het verblijf in de kampong bij regenachtig weder zeer onaangenaam is. Bovendien krioelt de lucht er van meroetoes, die ons op talloze jukkende beten vergastten. Het meerendeel van de bevolking van Biro is verhuisd naar het, op eene helling nabij de S. Kaweno gelegen, vriendelijk uitzierende Kanoena, dat uit een 14-tal goed onderhouden huizen bestaat.

Vanuit Biro heeft men een prachtig gezicht over de vallei van de Koro tot tegenover Kalabokoe Toea, over het ravijn van de Kaweno en op de aan de overzijde gelegen bergen: op den voorgrond de Toetoe (=berg) Keoe, de Toetoe Doda en de Toetoe Reni. (De op de kaart van Midden-Celebes 1907 voorkomende kampong Doda bestaat niet; er is alleen een berg van dien naam, en een ladang Doda op dien berg). Boven de Keoe en Doda verheft zich in de verte de hooge rug van de waterscheiding tusschen de Mioe en de Koro, waartegen eenige malen een schoon Alpenflühen werd waargenomen.

Voorbij Biro daalt het pad met eene uiterst steile helling af naar de S. Kaweno; door de voortdurende regens was de bodem glad en glibberig, zoodat we een uur nodig hadden om de rivierbedding te bereiken. Hier liggen de leisteenrotsen bloot, de bedding bestaat uit zachte, donkere keien van lei. Tot Kalabokoe Toea is het pad, dat om een uitlooper heenbuigt en naar Koro helt, zeer moeilijk begaanbaar. Kalabokoe Toea, een kampong van 18 huizen en een lobo, is reeds geruimen tijd door de bevolking verlaten, de alang² is rondom de huizen hoog opgeschoten. De vroegere bewoners hebben zich gedeeltelijk gevestigd in het reeds gepasseerde, armoedig uitzierende Kalabokoe Baroe, gedeeltelijk ook op de ladangs Moneh, die verder het gebergte in zijn aangelegd op de hellingen van het ravijn der S. Hamoe.

Het uiterst vermoeiende van een marsch langs paden, die hier bijna uitsluitend liggen aan de hellingen van steile ravijnen, waardoor zoo'n pad veelal onder eene dubbele helling ligt, wordt eenigszins vergoed door de talloze, kristalheldere pantjoerans, die aan het pad uit kleine deuken en sleuven te voorschijn komen en waarin bamboes geplaatst zijn.

Een soortgelijk pad moesten wij volgen om het, aan de overzijde van het diepe ravijn van de S. Hamoe op een afstand van ± 1000 M. zichtbare, Lawe te bereiken, welk pad vanaf de evengenoemde ladang Moneh met een ± 600 M. sterke helling afdaalt naar de rivier, die eerst na $2\frac{1}{2}$ uur marcheerens bereikt werd. De stroom is sterk en ongeveer 1 M. diep, men trekt de rivier over langs een boomstam en verder over eenige knuppels, die het gat tusschen twee reusachtige keien overbruggen.

Hoewel de hellingen van het ravijn uit gedeeltelijk verweerde leisteenkiesel bestaat, werden in de rivierbedding alleen de gewone, witte keien aangetroffen. Kalabokoe Toea en Lawe hebben evenals Biro een rooden kleibodem.

Lawe heeft een lobo en bestaat uit 19, over eene groote oppervlakte verspreid staande huizen, waarvan de grootste helft onbewoond was. De eigenaren hadden zich òf op de ladangs òf in het naburige Loempo gevestigd.

De bewoners van Lawe, Biro en Towoeloe wasschen door middel van groote, ondiepe houten borden (doelangs) stofgoud uit het zand van de Koro; de opbrengst is echter niet loonend. (Vergelijk Sarasin, Reizen in Celebes II, pag. 82).

Wij vierden in Lawe het Kerstfeest. Het kamponghoofd vereenigde zijn jongelingschap voor een mraego-feest en in stede van „Stille, heilige nacht”, dat onze Christen-Timoreesche marechaussee's hadden moeten laten weerklinken door het stille Koro-dal, weergalmden de bergen van het klagend eentonig gezang der mraego-meisjes, afgewisseld door den rythmischen roep der jongelieden ¹⁾).

Lawe is de laatste tot Tabakoe behoorende kampong.

TOLÉ.

Hoewel van Lawe het pad rechtstreeks naar Kantewoe voert, werd van daaruit een „Abstecher” van een week gemaakt om het tot Koelawi behoorende district Tolé te bezoeken. Hierdoor zou ik tevens gelegenheid hebben om bij Tompi aansluiting te krijgen met de vroeger vermelde marschroute van den heer Abendanon.

Het landschapje Tolé bestaat uit 2, door de Koro gescheiden, deelen. Het gedeelte op den linkeroever wordt begrensd door de S. Mopi en de S. Mama. De S. Lamai en de S. Mokoë verdeelen het weer in 3 ruggen, die alleen hier en daar nabij de Koro bewoond en bebouwd zijn, het is overigens met oerwoud bedekt. Het gedeelte op den rechteroever grenst in het Oosten aan Gimpoe, dat ook tot Koelawi behoort. In het Westen wordt het van Tobakoe gescheiden door de naar de Koro uitlopende bergketen, die het verlengde vormt van de waterscheiding tusschen de stroomgebieden van de Mioe en van de Koro.

Na hetgeen reeds is medegedeeld van het terrein tusschen Biro en

1) Eene beschrijving welke de verslaggever van dergelijke mraego-feesten geeft, werd door ons reeds opgenomen in de vorige aflevering van dit tijdschrift (blz. 489 e. v.).

Lawe, is het overbodig nogmaals op te merken, dat het pad wederom voortdurend heenbuigt om de zware uitloopers naar het Koro-ravijn en de zijrivieren hoogerop, dieper in het gebergte, passeert.

Van Lawe komende, treft men op den rug tusschen de Mopi en de Lamai aan de kampongs Hopa, Wiliri (10 huizen), Lonobassa en Rongge. Voorbij dit laatste dorpje daalt men af in het steile ravijn van de Lamai, beklimt den volgenden rug en passeert achtereenvolgens Kilo, Moenoe en Porolea, een flinke kampong van een 20-tal huizen.

Door het ravijn voorbij Porolea bruischt de Mokoë, een machtige rivier, die het water verzamelt uit de valleien van Kantewoe en Piana. Toch is zij in droge tijden nabij hare samenvloeiing met de Koro doorwaadbaar. Bij hoogen waterstand onderhoudt een rotanhangbrug, iets hooger op van de gebruikelijke doorwaadbare plaats, de communicatie tusschen Porolea en het op den derden rug gelegen Pangana. Om van dit laatste tot Tolé behorende dorp, Tompi, de op den rechter-Koro-oever gelegen woonplaats van het districtshoofd te bereiken, moet men eerst afdalen in het ravijn van de S. Mama en, bovenstreams van hare uitmonding in de Koro, deze overschrijden middels een rotanhangbrug, die op het moment dezer verkenning (29 December 1910) in zeer bouwvalligen toestand verkeerde, waardoor de overtocht niet zonder gevaar was.

Tompi is een kampong van \pm 20 huizen, die er voor het meerendeel oud, bouwvallig en verwaarloosd uitzien. Er is een goede lobo. Vanaf Tompi voert over Poe een pad naar Koelawi, dat in 3 dagmarschen bereikt wordt.

Teneinde op den terugmarsch naar Lawe de tijdroovende en gevaarlijke overtocht over de Koro-brug bovenstreams van de S. Mama te vermijden, werd over Watoe Moeana gemarcheerd, dat op den linker-Koro-oever in de diepte gelegen is, Noord van Rongge. Voor men dit dorpje bereikt, passeert men de Koro over een, op den 31sten December 1911 in goeden staat verkeerende rotanbrug. Aldus bereikt men van Tompi langs een korter pad dan het beschrevene de kampong Wiliri.

BENASOE.

Van Lawe naar Kantewoe gaande, volgt men eerst een eind weegs het pad naar Tolé, doch trekt de S. Mopi op een hooger punt over. Afwisselend geleidelijk klimmende en dalende, gaat men over twee bergruggen van ruim 1300 M. hoogte, waar de bodem en de stammen van de boomen met eene dikke laag mos begroeid zijn.

Den ganschen morgen tikte een nare, druilige regen door het dichte bladerdak van het oerwoud naar beneden; af en toe waren we in een natte

wolk gehuld. Het was guur, kil en rillerig op de hooge bergtoppen. De manschappen hadden het koud in hunne doorweekte blauw-katoenen jasjes: er heerschte geen frissche, opgewekte stemming zooals gewoonlijk.

De laatste berg werd beklommen, en toen de top gepasseerd was en de afdaling begon, klaarde langzaam de hemel op en schoot hier en daar een lachende zonnestraal door het bladergewelf. Spoedig was de stemming er weer in, en alle kou en nattigheid waren vergeten, toen wij, na 2 beekjes — waaronder de bij Tolé genoemde Lamai — gepasseerd te zijn, uit het bosch deboucheerden en aankwamen op een ruime, wijde alang²-vlakke, de verlaten ladang Pompo, vanwaar men een verrukkelijk schoon vergezicht geniet over het paradijs van het Koro-gebied, over de bij de Toradja's nooit volprezen valleien van Kantewoe en van Piana, hun land van belofte.

Links aan den voet van de op den T. Tanggoelowe aangelegde nieuwe ladangs, ziet men neer op de terrassawahs van het dorpje I. Oento. Vóór ons ligt Onoe, daarachter een hel groene grasvlakte in de vallei van Piana. Verder naar rechts, op een lageren rug, staan de ladanghuisjes van Pada Mela, en daartusschen wuiven de kruinen van de klapperboomen van Lempeh. Kantewoe zelf is niet zichtbaar, ligt geheel in het groen verborgen. En dit alles op den achtergrond omlijst door de hooge, blauwe bergen in het verschiet, waarboven uitsteken de zwaar begroeide toppen van den T. Sisia, van den 3 tandigen Tidadoja, van den tweelingsberg Tamela en van den T. Makoe, Halamanta, Paiponopoa en Antja.

Voorbij Onoe volgt het pad de S. Woroenoe, een zijriviertje van de Pangkoe, die op hare beurt in de Mokoë valt. Nog één steile helling van geringe lengte over een met padi beplante ladang beklommen, en wij dalen af naar de vallei van Kantewoe met hare vele beekjes, schoone terrassawahs hooge ladangs, klapper-, pinang- en arenboomen en breede wallen van regelmatig langs de riviertjes geplante rijen bamboestoelen.

Achter zulk een dichte, hooge bamboehaag, aan de overzijde van een sawahcomplex, ligt de kampong Kantewoe, de oorspronkelijke oude moederkampong, die de talrijke kleine gehuchten in den omtrek uitzwermde. Kantewoe is nog het type van een onvervalschte Toradja-kampong, dat opvallende gelijkenis toont met het verwoeste Lemo van Koelawi. Het is gebouwd op een smallen uitlooper, op welks hellingen een aarden wal, begroeid met ondoordringbare, bijna ondoorzichtige bamboestoelen. Drie smalle doorgangen door dien wal geven toegang tot de binnenruimte, twee ervan zijn poortjes in den wal uitgegraven tusschen de wortels van hooge, op den wal staande waringinboomen. Nauw op elkaar gedrongen staan de huizen ter weersijden van een soort dorpsstraat. Het geheel ziet er zeer vervuild uit.

De lobo's, die wij tot dusverre in het Koro-gebied, dus in Tobakoe en Tolé, gezien hadden, waren alle gedekt met rotanbladeren en arendoek; het lagere, vlakkere gedeelte van het dak bestaat uit peloepoeh, met doek gedekt. De lobo's in het landschap Benasoe hebben zonder uitzondering een dak van sirappen, die door eene sjouring van rotan aan de daklatten bevestigd zijn, de nok is echter met doek ingedekt (Vergelijk Sarasin, Reizen in Celebes II, pag. 122, fig. 55).

Gedurende ons verblijf in Tobakoe, laatste helft van December 1910, hadden we bijna dagelijks zware regenbuien, gepaard met heftige rukwinden; vooral in Biro was het guur en kil geweest. In het begin van Januari waren we in Kantewoe en Peana in het hartje van den drogen tijd. Wel stonden de sawahs blank, doch April en Mei zijn daar de maanden voor den rijstbouw. Opmerkelijk is het weer, dat we in de tweede helft van Januari te Bokoe dagelijks hevige onweersbuien hadden met stortregens in den namiddag en het eerste gedeelte van den nacht.

Op de galangans van de sawahs verbouwt men veel keladi. Opvallend is het, dat men hier zoo weinig karbouwen aantreft. Men kent er dan ook niet het „paroejja”, als in Koelawi; vrouwen bewerken den grond met een kleine schop of met de handen; in Koelawi gebruikt men daarvoor de patjol.

Hoewel de sawahs er zeer goed onderhouden uitzien, is de opbrengst niet toereikend om onder de huidige toestanden der bevolking eene behoorlijke rijstvoeding te waarborgen. Met groote moeite kon ik 500 K.G. rijst aankopen voor de voeding van den troep, hoewel ik driemaal den prijs betaalde, dien men er in Koelawi voor kon bedingen. De rijst, grootendeels roode, is van goede hoedanigheid en viel zeer in den smaak van den soldaat.

Niettegenstaande Kantewoe op ruim 1000 M. hoogte gelegen is en een aangenaam bergklimaat heeft, ziet de bevolking er toch op verre na niet zoo gezond, welvarend en weldoorvoed uit als b. v. in Koelawi, waar zichtbaar eenige welstand heerscht. Kantewoe is niet muskietenvrij; het mocht echter den dokter niet gelukken, groote broedplaatsen van de larven te ontdekken. De verregaande onzindelijkheid van de naaste omgeving der woonhuizen zal wel mede een rol spelen; de hoofdreden voor dien minder gunstigen gezondheidstoestand moet echter gezocht worden in den slechten voedingstoestand der bevolking in het algemeen. Dierlijk voedsel wordt slechts zelden genuttigd, een karbouw of een varken wordt alleen als offerdier bij feestelijke gelegenheden geslacht, wanneer dus de geheele gemeente meepeuzelt. Toch is de bevolking zeer belust op dierlijk voedsel; als voor den troep geslacht werd, stond men er omheen, azende op het bloed, een stuk darm of een poot. In Lawe werden in een leeg-

staand huis, dat door den troep betrokken was, boven den dapoer (een bak met zand, asch en een paar steenen) aan een bamboelatje een rist van zeker wel 25 onderkaken van muizen aangetroffen. Deze waren op de ladangs in rotanstoppen gestrikt en als bijzondere lekkernij opgegeten.

Het pad van Kantewoe naar Piana is goed, zelfs draagt het sporen, die op eenig onderhoud zouden kunnen wijzen. Ik geloof, dat dit beschouwd moet worden als een bijzondere attentie van den mardika van Benasoe, daar meerdere paden er op wezen, dat daaraan nog kort geleden gewerkt was. Steile hellingen maken het pad echter vrij zwaar; soms waren echter trapjes uitgehouwen, wat de Toradja voor zich zelf niet doet. Het pad leidt hoofdzakelijk langs oude, nu verlaten ladangs met opvallend veel arenpalmen.

Merkwaardig is in dit gebied de plateauvorm. Links heeft men op een afgeknotten kegel de heldergroene grasvlakte, die reeds bij Onoe onze aandacht had getrokken, als mogelijke verblijfplaats van herten om op te jagen. Later bleek de omgeving daarvoor te veel bewoond te zijn. Aan de overzijde van het ravijn, waardoor de Mokoë stroomt, ligt op een dergelijke hoogvlakte de kampong Ranteë, terwijl ook de sawahs van Piana zijn aangelegd op een zacht, naar de Mokoë aflopend plateau, dat bij de kampong Piana ongeveer 150 M. hooger ligt dan het niveau van de rivier. De leiding, die de velden bevoeit en naar het kamponghoofd de Saloe Popéana genoemd wordt, loopt langs het pad naar Tihia, een hoogerop gelegen kampong, en put haar water uit een in de nabijheid stroomende beek. Nabij het huis van den kapala van Piana, welke kampong er net en goed onderhouden uitziet, zijn aardige, eenvoudige waterwerkjes gemaakt voor de opstuwing en verdeling van het bevoeiingswater.

Over kale heuvels, verlaten ladangs, daarna door oerwoud loopt het pad over het 1580 M. hoog gelegen zadel tusschen den T. Tamela en den T. Tidadoja. Voortdurend dalende, passeert men het onaanzienlijke gehucht Pelembia, gelegen aan de Haroe Aro, en bereikt een uur later Mopahi, een kampong van geene beteekenis, maar die door de bevolking steeds als overnachtplaats wordt gebruikt, als men van of naar de vallei van Kantewoe gaat. De marsch van Kantewoe naar Mopahi is reeds een zware dagmarsch. Als het moet, is het 2 uur gaans verder gelegen Benasoe nog wel te bereiken, maar de troep zou er uiterst vermoeid aankomen. Het pad gaat eerst over een rug en bereikt zoo de Karangana, een machtige rivier met helder blauw water, hier en daar zacht stroomende in eene diep in de rotsen uitgespoelde bedding met loodrechte wanden, dan weer donderend en bruisend met hoog opspattende schuimvlokken zich een weg banend over rotsblokken en zware rolstenen.

Het pad, dat vlak langs den steilen oever loopt, zoodat men de rivier bijna recht beneden zich door de openingen der struiken ziet glinsteren, is op sommige plaatsen, waar het over de naakt liggende rotsen voert, levensgevaarlijk. Door middel van een bamboebruggetje, dat op ± 15 M. boven het normale niveau ligt, verwisselt men van oever, iets benedenstrooms van het punt, waar de S. Benasoe in de Karangana valt.

Van Benasoe, een kampong van ongeveer 30 verspreid staande huizen, is weinig bijzonders mede te deelen. Het ligt in een ketel en heeft een goede lobo.

Daar de Karangana in de nabijheid van Benasoe reeds een aanzienlijke rivier is, werd eene verkenning stroomopwaarts gemaakt. Een vrij goed pad leidt van Benasoe over het nabijgelegen Lida naar de Karangana, waaraan iets verder stroomopwaarts de kampong Paria gelegen is, bestaande uit een 12-tal verspreid gelegen huizen. Het pad blijft voortdurend in de nabijheid van de rivier. Masewa ligt op een hoogte op eenigen afstand. Voorbij Masewa zoekt het pad de rivier, die hier ook wel S. Hananana genoemd wordt, weder op. Langzamerhand is zij echter van karakter verandert. Was zij bij Benasoe een helder blauwe, hier en daar diepe rivier, die zich een bedding heeft uitgespoeld in een grillig gevormd randgebergte, dat haar den weg versperde, hier heeft zij meer en meer den breederen vorm aangenomen van een bergstroom, die door een wijder dal gaat. Ook het terrein ziet er anders uit. Men bevindt zich hier in een hoogland met bergen en dalen van zachteren vorm; het gebergte, waardoor de Karangana tusschen Benasoe en Mopahi breekt, is het randgebergte.

Nadat vervolgens nog een drietal kleine nederzettingen (Boeloe, Mamoe en Haloepoenti) gepasseerd zijn, bereikt men de eindkampong Kalamanta, een nog jonge vestiging. Hier vereenigen zich de S. Kalamanta en de S. Tamaka tot de Karangana. Voorbij Kalamanta sluit zich het dal. Van Kalamanta gaat een weinig beloopt pad naar Wono, dat in 10 dagen bereikt wordt, zonder ergens menschen te ontmoeten. Blijkens van den mardika ontvangen inlichtingen, ontspringt de Kalamanta van den T. Koe-rapa en ontvangt ook nog eenige rechterzijrivieren van den T. Waloe Onggoe (3388 M.), die ten zuiden van Bokoe het stroomgebied van de Koro scheidt van dat der Karangana.

Om van Benasoe Bokoe te bereiken, volgt men eerst de Karangana een eindweegs stroomafwaarts en buigt vervolgens om eenige, met nieuw aangelegde ladangs bedekte, uitloopers heen. Nadat men eerst een poos een scherpen rug gevolgd heeft tusschen de Karangana en de Haroe Aro, een vrij belangrijke zijrivier van de eerste, daalt het pad plotseling en zeer steil ($\pm 60^\circ$) naar de Haroe Aro. Een merkwaardige bamboe-oever-

brug, versterkt door een hanginrichting aan een zwaren rotankabel, is kunstig gebouwd tusschen op beide oevers uitstekende rotsen. Iets verder ligt het onder pinang- en klapperkruinen verscholen Karamoi. Van hier begint de lange, steile en warme klim over den uitlooper, die als een groote wig zich dringt tusschen de Koro en de Karangana. Het pad, dat meest over oude verlaten ladangs loopt, met alang² en kort struikgewas begroeid, voert in vrij wel oostelijke richting, zoodat de marsch bergop nog verzaard wordt door de ochtendzon, die den wandelaar in het gezicht brandt. Op vele plaatsen heeft men echter een heerlijk vrij uitzicht over de rondom oprijzende, dicht begroeide berggevaarten, afgewisseld door zware ravijnen, waarin nog nevels hangen. Men bevindt zich hier in een labyrinth van bergen.

Op ruim 1200 M. hoogte hebben we het punt bereikt, waar het pad een laag gedeelte van den kam van dien uitlooper overschrijdt. Hier begint weer het oerwoud, waarin vooral onze aandacht trekken de vele spiraalvormige waaierpalmen en eene andere palmsoort (Jav. Sadang), vorm klapperboom met geleden, rechten stam en korte, breede doorns op den bast. Behalve gewone klapperstammen, gebruiken de Toradja's deze kaarsrechte sadangstammen als bouwstijlen en voor het maken van het uit kruisbalken bestaande onderstel hunner huizen (Sarasin, Reizen in Celebes, II, pag. 26, fig. 8, pag. 83, fig. 26. Overal in het Koro-gebied troffen wij huizen en lobo's in dezen bouwtrant aan; dit tot toelichting op Sarasin II, pag. 25, r. 10—7, v. o.).

Voortdurend dalende, voert het pad naar de rivier van Haroe Bokoe, de S. Ki. Deze onaanzienlijke kampong van eenige verspreid staande huizen maakt een ongezelligen indruk; een lobo is er niet; een huis met lage zijgalerij doet dienst als zoodanig. Het was 12 uur en brandend heet, toen wij hier aankwamen, en hoewel Haroe Bokoe alweer een vaste overnachtplaats voor reizende Toradja's is, besloten wij door te gaan en beklommen in een gloeihitte de steile hoogte, die ons scheidt van de lange uitloopers naar het Koro-ravijn. Voorbij het, in 3 groepjes verspreid liggende, Panimanoea komt men nabij de groote rivier; hier en daar ziet men het sterke zonlicht glinsteren in den stroom. Aan de rechterzijde, naar het Zuid-Oosten ziet men de lagere, met geelgroene alang² begroeide verlaten ladangs op de uitloopers van den T. Waloe Onggoe. Vóór ons liggen als in een uitgestalde doos speelgoed de huizen van Saboeloe, met hier en daar een in het felle licht der middagzon glinsterenden kruin van een klapperboom. Maar ginds, heel in de verte, te midden van het lichtgeel der alang²-velden wijst de gids ons een klein klapperbosch, dat van Kahampoa, en nog verder daarachter toont hij ons den grooten klappertuin van Bokoe, het einddoel der reis, dat we helaas de-

zen dag niet meer zouden kunnen bereiken. De lange, zware marsch heeft ieder vermoeid; de brandende hitte van den namiddag op het open pad langs Panimanoea heeft de voetzolen van eenige dwangarbeiders veranderd in één groote blaar. Op een lage zandplaat, vlak aan de Koro tusschen Saboeloe en Kahampoa, wordt een marschbivak ingericht. Nauwelijks is de troep vóór het invallen van de duisternis onder dak, of een zware onweersbui barst los en tot laat in den nacht klettert de regen neer op de brigade-zeilen, die door het langdurig gebruik reeds veel geleden hebben en dus verre van waterdicht meer zijn.

Den volgenden morgen vroeg breken we weer op, eerst langs den hoo-gen, rotsigen Koro-oever, daarna over een soort zandige uiterwaard met bosch begroeid, een van de weinige vlakke gedeelten, die men in de Berglandschappen aantreft.

Reeds om 9 uur bereikten wij, over Kahampoa, Bokoe, waar een keurig bivak voor ons in gereedheid was gebracht door de vroeger te Koelawi achtergelaten brigade, die hier vivres had gebracht. Ook de bevolking had ijverig medegeholpen. Als belooning werd voor hen een in Bada gekochte karbouw geslacht.

Als een nader bewijs voor de eerlijkheid en betrouwbaarheid der Toradja's, waarop ik reeds den nadruk legde, diene het volgende. Tijdens den verkenningsstocht door Midden-Celebes van den heer Abendanon, was door het garnizoen van Posso een groep infanterie gegeven als dekking voor den hem toegevoegden opnemer. Voor deze groep waren in Juni 1910 van Posso vivres nagezonden, die echter den troep nimmer bereikt hebben. Het kamponghoofd van Bokoe gaf mij op den 17den Januari 1911, deze vivres en een zak met particuliere goederen der militairen over: er ontbrak daaraan niets.

Beneden de plaats van ons bivak wordt de machtige Koro, die hier ongeveer 75 M. breed is, overspannen door een rotanhangbrug waarover het pad voert, dat zich op den rechteroever splitst; dat naar het Noorden gaat over Gimpoe naar Koelawi, het andere, dat schuinsrechts den berg beklimt, voert naar Bada. Op deze brug werd een poging gedaan om de diepte van de Koro te peilen met behulp van eenige brigade-touwen, waaraan een steen van ongeveer 25 à 30 K.G. was bevestigd in een soort mandje van rotan; de stroom nam den steen mede en het touw brak; de stroomsnelheid werd geschat op 125 M. in de minuut.

Bokoe, ongeveer het middelpunt van het massief van Celebes, is een centraal punt, van waaruit verschillende verkenningsstochten (naar Wono, Gintoe, Gimpoe en Watোকama) werden ondernomen. Daarna werd van Bokoe naar Gimpoe gemarcheerd.

Zoodra men bij Bokoe de brug over is gegaan, slaat het pad naar

Gimpoe links af en snijdt de steenbedding van een klein riviertje, waarna het pad langs eene, op de tegenover Bokoe gelegen hellingen aangelegde ladang loopt en recht koers zet naar een laag zadel ten Oosten van den T. Saboeloe. Allengs wordt het pad beter, het draagt de duidelijke sporen van eens een tijd te hebben gekend, dat het in goeden doen was. Eenige jaren geleden schijnt hier een tracé te zijn opengekapt, dat langzamerhand weer is dichtgegroeid, zoodat op vele plaatsen de vroegere open strook niet meer te herkennen is. Tot daar, waar het pad benedenstrooms van de samenvloeiing van de Karangana en de Koro, deze laatste rivier bereikt, is het vroegere tracé zeer goed bruikbaar voor een eventueel door Centraal-Celebes aan te leggen transversalen verkeersweg van Paloe naar Palopo. In dit gedeelte ontmoet men eenige rechterzijrivieren van de Koro, waaronder de S. Lampe Moa de grootste is; na eenigen regen kan zij hevig bandjiren. Is men deze rivier gepasseerd, dan ziet men vanaf het pad op den hoogen oever in de diepte de witte rotanhangbrug van Haroe Bokoe in het volle zonlicht blinken. Iets verder ziet men aan de rechterhand steil naar beneden (zelfs de Toradja's hebben het noodig geacht hier een hekwerk langs het pad te maken), in een duizelingwekkend diep ravijn, de wateren van de S. Lampe Moa over de rotsbedding bruisen. Hier bereikt men de Koro en daarmee is ook het pad verdwenen. Als een klipgeit moet men verder van rotsblok op rotsblok springen, die bij normalen stand aan den oever droog liggen. Drijfhout en vuil, hoog op tegen den oever tusschen de steenen liggende, wijzen ons er op, dat het Koro-water bij bandjir 5 à 6 M. kan stijgen. Passage is hier dan onmogelijk; steile uitloopers van de lange bergketen, die zich uitstrekt van den G. Sebarongah tot de S. Belanta, vallen hier plotseling steil af naar de rivierbedding. Voorbij de plek, waar vroeger vlak aan de Koro op een lage zandvlakte de kampong Wasi lag (de plek wordt nog aangeduid door een klapperbosch, de bewoners zijn verhuisd naar de tegenoverliggende kampongs Pili en Koro-Pili), wordt het terrein minder geaccidenteerd. Onze weg voert hier over oude ladangs, gedeeltelijk reeds weder met jong hout, gedeeltelijk met alang² en struiken begroeid. Aan den linker-Koro-oever op een laag plateau ligt Watoekama, door een rotanbrug verbonden* met het tegenoverliggende Makoedjawa, het eerste dorpje, dat men op den rechteroever ontmoet.

Het doet gezellig aan, wanneer men na 2 dagen marcheerens door het ongerepte oerwoud het werk van menschenhanden herkent; nabij en voorbij Makoedjawa is het terrein hier en daar gecultiveerd, totdat men op eene groote grasvlakte in de vallei van Gimpoe stuit op de breede, heldere Mewe, die het water der Gimpoe-vallei naar de Koro afvoert. Op het punt staande, waar de rivier doorwaadbaar is, en nog een laatsten

blik werpende naar de Koro-vallei, die zich ten Noorden van Makoedjawa plotseling bijna rechthoekig naar het Westen wendt en daar haren weg vervolgt, gekneld tusschen zware, steile bergen, die zich ter weerszijden opstapelen, is men geneigd dezen loop van de Koro te beschouwen als een fout der natuur: het geheele bergstelsel maakt op ons den indruk, dat de Gimpoe-vallei de aangewezen weg is voor de groote rivier, die het water van Centraal-Celebes verzamelt.

Merkwaardig is het ook, dat de valleien van Gimpoe en Koelawi, die eene gemiddelde hoogte hebben van 500 en 550 M., slechts door eene smalle waterscheiding van \pm 700 M. zijn gescheiden: de waterscheiding dus tusschen de beide groote stroomgebieden van de Paloe-rivier en van de Koro.

Gimpoe is een lange, vlakke vallei, gedeeltelijk bedekt met bosch, gedeeltelijk met grasvlakten. Het land noodigt den mensch uit tot den sawahbouw; de Mewe en hare zijrivieren voeren een onuitputtelijken voorraad water af, dat geschikt is de velden te besproeien; geen dezer rivieren stroomt door een diep ingesneden bedding. De vallei van Gimpoe is nog uiterst dun bevolkt. Oentoe is de eenige kampong; overigens hier en daar verspreid staande huizen, omgeven door tuinen en klapperbosschen.

Midden in het open, zuidelijke gedeelte der vallei staat, naast een met bamboe omringde karbouwenkraal (Sarasin, Reizen in Celebes II, pg. 82) een oude, vervallen lobo.

De rustige grasvlakten van Gimpoe aan beide oevers van de Mewe zijn thans nog een paradijs voor gansche kudden herten; in de Mewe zwemmen wilde eenden. Mochten eenmaal de Koelawiërs naar hier uitzwermen en er hunne rijstvelden aanleggen; en wordt dan door de Gimpoe-vallei de groote heirbaan van Centraal-Celebes aangelegd, dan gaat dit lieflijke dal een schoone toekomst tegemoet.

Hiermede hebben wij den rondgang door de Berglandschappen volbracht en alle kampons van eenige beteekenis bezocht; alleen niet Taripo. Toen wij ons van Oentoe langs den rechter-Koro-oever daarheen wilden begeven, trof ik de brug tegenover deze kampong in zulk een bouwvalligen toestand aan, dat ik het niet geraden achtte er over te laten gaan.